

указатель к илл. Н. К. Телетовой. Инст. русс. л-ры (Пушк. дом) РАН. – Санкт-Петербург: “Академический проект”, 2004. – 136 с.

38. Слово о поході Ігоревім Ігоря сина Святославоного внука Олегоного / передне сл., пер. та примітки П. Салевича; Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України. – Львів, 1999. – 80 с.

39. Соколова Л. В. “Двоеверие” в “Слове” // Энциклопедия “Слова о полку Игореве”: В 5 томах / Рос. акад. наук. Ин-т рус. лит. (Пушкин. дом); Ред. кол.: Л. А. Дмитриев, Д. С. Лихачев, С. А. Семячко, О. В. Творогов (отв. ред.). – Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 1995. – Т. 2. – Г–И. – С. 87–92.

40. Соколова Л. В. Припевка // Энциклопедия “Слова о полку Игореве”: В 5 томах / Рос. акад. наук. Ин-т рус. лит. (Пушкин. дом); Ред. кол.: Л. А. Дмитриев, Д. С. Лихачев, С. А. Семячко, О. В. Творогов (отв. ред.). – Санкт-Петербург: Дмитрий Буланин, 1995. – Т. 4. – П–Слово. – С. 330 с.

41. Соколова Л. В. Мотив живой и мертвой воды в “Слове о полку Игореве” // ТОДРА / РАН. Институт русской литературы (Пушкинский Дом); Отв. ред. Д. С. Лихачев. – Санкт-Петербург: “Дмитрий Буланин”, 1993. – Т. 48. – С. 38–47.

42. Топоров В. Н. Поэт // Топоров В. Н. Мифология. Статьи для мифологических энциклопедий. / Ред.-сост. А. Григорян. Москва: Языки славянской культуры, 2014. – Т. 2. – П–Я – С. 111–137.

43. Франко І. Гуцульські примівки // Етнографічний збірник / вид. під ред. д-ра Івана Франка. – У Львові: З друку. Наук. т-ва ім. Шевченка, 1898. – Т. 5. – С. 41–72.

44. Хамайко Н. Древнерусское “двоеверие”: происхождение, содержание и адекватность термина // RUTHENICA. – № 6. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2007. – С. 86–114.

Отримано 2 квітня 2018 р.

М. Львів

Олена Щербак

УДК 821.161.2.09

ОБРАЗ КНЯГИНИ ОЛЬГИ В “СИНОПСИСІ КИЇВСЬКОМУ”

У статті проаналізовано художньо-історичний образ княгині Ольги в “Синописі Київському”. Хоча ця пам’ятка другої половини XVII ст. рясніє промосковськими мотивами, однак образи руських правителів цікаві з літературного погляду. Зокрема, виявлено, що зображення княгині Ольги, близьке до російської “Ступеневої книги”, тяжіє до художнього осмислення її постаті, ролі в історії й навіть рис характеру. Також з’ясовано, що автор змалював Ольгу, яка жила у X ст., крізь призму свідомості монаха-книжника XVII ст.

Ключові слова: Ольга, князь, княгиня, чоловік, жінка, Русь, дrevlyani, государь, правитель, російський, патріархальний.

Olena Shcherbak. Character of Princess Olha of Kyiv in “Kyivan Synopsis”

The paper analyzes the historical and literary image of Princess Olha in “Synopsis of Kyiv”.

“Synopsis of Kyiv” was repeatedly criticized for its strongly marked pro-Russian motives. The analysis of all versions of this work may expose new facts that will help us to take an open-minded look at it. The ambiguous political tendencies of “Synopsis of Kyiv” can’t overshadow its high literary value and originality against the background of contemporary literature of Ukraine. Anyway, it is one of the last works of the Old Ukrainian literature that offers rather unbiased view on the medieval history of Ukraine and provides arguments for talking about its independence.

Amongst all Kyiv princes the author marks out the prince Volodymyr the Great and his grandmother, the first Christian woman in Kyivan Rus, Princess Olha of Kyiv.

Princess Olha might be the only woman of power in Ukrainian history, therefore being a distinct personality in the old literature. No other woman of the world was honored so highly by the Kyivan Rus authors, and no other woman was awarded with such amount of literary information, even though most ‘facts’ of her biography were legends and exaggerations. After all Olha is one of the few women in Ukrainian history who are known abroad, where, of course, she doesn’t have such a fame not being a sacred historical figure.

Of course, the stories about Olha in “Synopsis of Kyiv” are not original; the work was greatly influenced by “The Tale of Past Years”, hagiographical stories from the Hustynia Chronicle, and “Chronicle” by F. Sofonovych. But having gathered all that material the author created a new version of the story. It is discovered that the portrayal of Olha, which was close to the one in the Russian “Book of Royal Genealogy”, is created by the author with much attention to her role in history and even her personal character traits. It is also proved that the author, being the 17th century monk, portrayed Olha, who lived in the 10th century, from his own point of view.

Keywords: Olha, prince, princess, man, woman, Rus, drevlyans, sovereign, ruler, Russian, patriarchal.

Колись один із найпомітніших літературних творів українського бароко нині майже забуто. “Синопис” слугував підручником з історії в Російській імперії, але згодом його піддали нищівній критиці: російські автори вважали його однобоким, відірваним від великоросійської історії, а отже, некорисним твором, а патріотично налаштовані українські вбачали в ньому проросійські симпатії, пропаганду месіанської ролі Москви у слов’янському світі. Справді, ця пам’ятка, на перший погляд, рясніє великоросійськими настроями, які подекуди здаються жалюгідним блазнюванням перед колонізаторами. Легенда про Мосоха, як “прародителя” всіх слов’ян, від якого Москва нібито отримала свою назву, постійне наголошення на тому, що князі київські – це прямі предки російських самодержців, похвала Олексієві Михайловичу як “рятівнику” Києва від іноземного втручання – усе це так різуче впадає в очі, що виникає питання, а чи не маємо ми тут результат пізніших переробок, редакцій, цензури?

Ірина Жиленко вважає, що в “Синописі” проросійські сентенції часто-густо випадають із логічного ряду, наприклад: “По цьому Володимир пішов із Києва в землі Суздальські й Ростовські, і заклав там град над рікою Клязьмою, і нарик його першим своїм іменем – “Володимир”. До нього ж і престол свій царський із Києва переніс. А з Володимира до Москви-граду переніс князь Іван Данилович” [3]. Далі за текстом не тільки нащадки Володимирові здійснювали свою владу з Києва ще кілька століть, а й самого святого князя було поховано в київській Десятинній церкві, хоча це здається дивним з огляду на те, що Володимир “переніс” свій престол із Києва до Володимира. До того ж із “Повісті минулих літ” відомо, що Володимир Святий заснував 990 р. місто, назване його ім’ям, на Волині, тобто Володимир-Волинський, тоді як заснування Володимира на Клязьмі приписують Володимирові Мономаху, а отже, воно відбулося на століття пізніше. Рогніду Полоцьку, одну із дружин Володимира Святославича, у “Синописі” названо псковською княжною; щоправда, те саме можна прочитати й у “Хроніці” Феодосія Софоновича, тоді як Густинський літопис наслідує традицію “Повісті минулих літ”. У творі автор постійно наголошує першість Великого Новгороду, при тому що у викладі йдеться про Київ і таке настійливе прославляння чужого міста за бажанням автора постає недолугим. Прикметно також, що “Синопис” посилається не на російські джерела – “Степенную книгу” чи Новгородські, Суздальські літописи, а на “Повість минулих літ”, польських авторів. Крім цього, у творі простежуємо вплив написаної за два роки до нього “Хроніки” Феодосія Софоновича та Густинського літопису першої половини XVII ст. Виникає враження, що первісний текст було доповнено й перероблено на вимогу тодішньої московської цензури. Отже, немає нічого дивного в тому, що цю пам’ятку і вживання в ній назви *Росія*, *російський*, *російська* (що, само по собі, ще не є виявом служіння Москві, бо форми цього слова трапляються, наприклад, у “Хроніці” Софоновича і були, певно, варіантом назви “Русь”) досі використовують як об’єкт спекуляції на російсько-українські теми. Навіть у російських засобах масової інформації “Синопис” охарактеризовано як твір, що прославляє “возз’єднання Малоросії з Великоросією”. Відсутність же ґрунтового аналізу “Синопису” в українській науці, навіть повне відхрещування від нього тільки посилюють такі настрої, породжуючи в північних сусідів думку, нібито українські націоналісти просто не хочуть подивитися правді в очі.

Якщо ж не зважати на суперечливе політичне спрямування пам’ятки, то помічаємо, що це цікавий, оригінальний і високохудожній твір української барокової літератури. Слово “синопсис” означає лаконічний виклад подій, які стосуються однієї тематики, у нашому випадку – історії Києва від найдавніших часів до періоду написання, тобто другої половини XVII ст. Насправді, як

зазначає І. Жиленко, автор прославляє саме Київ, що видно вже з назви – “Синопис Київський”, і саме Київ, а не Москву він вважає сакральною, головною столицею Русі-Росії [3]. Автор уболіває за долю свого, не раз зруйнованого і приниженого міста, а тому барвисто розповідає про величну його історію, висловлюючи доволі наївне сподівання, що із приходом до влади милостивого московського царя Олексія Михайловича князівське значення Києва нарешті відродиться.

Серед усіх питома київських князів письменник особливо вирізняє Володимира-хрестителя і його бабусю – першу на Русі християнку княгиню Ольгу. Вона – чи не єдина жінка в українській історії й у давній літературі, яку впевнено можна назвати особистістю. Жодній жінці руські книжники не приділяли такої уваги за майже вісімсот років, і про жодну не відомо так багато, хай навіть більшість “фактів” із її біографії – лише легенди, вигадки, перебільшення. Зрештою, Ольга – одна з небагатьох жінок в історії України, відомих за кордоном, де, звісно, до неї ставляться нейтрально, бо там вона не належить до сакральних історичних діячів. Зокрема, 2013 р. американська письменниця Л. Р. Мак-Роббі включила нарис про Ольгу до книжки про різноманітних жінок із монарших родів, де назвала її “кривавою святою Київської Русі”, яка “незважаючи на влаштовану нею різанину, стала святою” [5, 29]. Немає нічого дивного в тому, що в сучасній зарубіжній письменниці виник саме такий погляд на жінку, яку канонізували, хоча вона вирізала люд у цілій області. Відома думка стверджує, що ми маємо давати оцінку історичній особі лише з огляду на звичаї, права й закони, серед яких вона жила; отже, княгиню потрібно розглядати без прив’язки до сучасного стану речей і норм моралі.

Оповідання про Ольгу в “Синописі”, звісно, не оригінальне: на нього справили вплив “Повість минулих літ”, агіографічні твори, а також, як уже зазначалося, “Хроніка” Феодосія Софоновича. І все ж письменник, зібравши все це докупи, створив новий варіант цієї історії.

Починає автор свою оповідь про легендарну жінку задовго до того, як вона з’являється на історичній арені. Серед перших найвидатніших правителів Русі – Рюрика і його братів, а також князя Володимира – тут названо й Ольгу, що суттєво увиразнює її статус як княгині. Далі в розповіді про вбивство Олегом Аскольда й Діра автор повідомляє, що на могилі Аскольда “по тому велика княгиня Ольга, охрестившись, першу церкву святого Николи в Києві поставила” [3]. Це вже відрізняє версію “Синописа” від “Повісті минулих літ”, де непересічна історична постать зринає вперше у зв’язку з її весіллям. Однак таку виняткову увагу до цієї особи в пізніших творах порівняно з ранніми легко пояснити тим, що на той час (друга половина XVII ст.) культ Ольги, проголошеної 1547 р. рівноапостальною святою, досягнув свого апогею, тоді як в XI – XII ст. вона ще перебувала на рівні скоріше місцевого, традиційного, ніж загальноцерковного вшанування.

Масштаби ролі Ольги в “Синописі” важко переоцінити ще й тому, що, возвеличуючи її особу, автор суттєво мінімізував роль її злочасного чоловіка, князя Ігоря. Американська письменниця Л. Р. Мак-Роббі висловила здогад, що “судячи з усього, Ольга була дружиною пожадливого чоловіка, пожадливого та ще й недалекого” [5, 29]. Автор “Синопису”, очевидно, був приблизно тієї ж думки. Ігор у нього перебуває між двох епохальних історичних постатей – Олега Віщого, якому присвячено два розділи твору, та Ольги. Ігор же заледве удостоївся короткої сухої розповіді. Хроніст зосереджує увагу на обставинах весілля Ольги з ним, а також згадує про горезвісний похід на древлян за даниною, унаслідок якого Ігор безчесно наклав головою, при тому не деталізуючи сам похід, як це робив літописець у XII ст. Про фактичну поразку Ігоря в боротьбі з греками

він також промовчав, можливо, вважаючи ці події не вартими уваги, або щоб іще більше не принижувати постать цього князя. Хоча відсутність корисних звершень Ігоря, котрий слухався свого регента Олега до самої його смерті, укупі з суперечливими обставинами його загибелі, у якій, за логікою, він сам винен, малює перед читачами образ непопулярного, якщо не нікчемного правителя.

Центральною ж подією у князюванні Ігоря для письменника стало одруження з Ольгою, “премудрою і вродливою дівчиною, правнучкою Гостомисловою із Пскова” [3], ще за часів Олега. Очевидно, що цей уривок не був плодом фантазії автора “Синопису”, а взятий з агіографічних джерел, переважно північноруських, тобто російських, які були створені в XV – XVI ст. Головне питання сучасної історіографії – походження Ольги – у той час, коли написано “Синопис”, навряд чи когось цікавило. Хоча в “Повісті минулих літ” і фігурує назва місця народження Ольги – “Плесков” або “Плісков”, проте, за словами В. Рички, “згідно з агіографічною традицією, початки якої сягають XIII – XIV ст., Ольга вже однозначно трактується уроженкою руської Півночі” [6, 50] – спочатку зі Пскова, а потім із села Вибутіна поблизу Пскова. Сучасні російські історіографи також не піддають сумніву традиційну версію походження Ольги [4, 15–25]. Отже, дивуватися, чому автор “Синопису” підтримав саме цю версію, не варто, як не варто й убачати в цьому проросійські настрої. Адже для книжника XVII ст. найімовірніше Псков був містом колишньої Русі й політичні проблеми кордонів Північної і Південної її частин не мали особливої гостроти. Те саме стосується і “правнуки Гостомислової”: автор просто переписав те, що було створено до нього. Водночас та обставина, що Ольга, можливо, і народилася десь поблизу Пскова, не додає їй етнічної приналежності до росіян, бо ж за логікою літописів вона, вірогідно, належала до варязького роду.

Коли ж Ольга в “Синописі” нарешті, після смерті князя-чоловіка, сама виходить на сцену, то автор передусім наголошує на тому, що вона “всі князівства російські під свою владу взяла, і не як жінка – посудина немічна, але немов щонайсильніший монарх чи самодержець всіма князівствами російськими благородно правила” [3]. Показово, що в “Синописі” ця фраза, вигадана агіографами Ольги, стоїть перед розповіддю про помсти Ольги древлянам, тоді як у “Житті святої Ольги” за пізнішою редакцією Дмитра Туптала (XVIII ст.) – після, а в “Повісті ж минулих літ” її взагалі не було. За логікою твору Дмитра Туптала, Ольга спочатку стерла древлянське князівство з лиця землі, а вже потім, задовольнивши жадобу помсти й відвернувши можливу загрозу престолу її сина Святослава, узялася до управління своїми володіннями. Тут же цю деталь у творі можна трактувати двояко: з одного боку, автор міг перед розлогою оповіддю про звершення Ольги узагальнити в цих словах усе її правління, натякаючи й на криваву помсту древлянам; а з другого – можна припустити, що після смерті Ігоря Ольга спочатку й не мала наміру мстити древлянам (які, за сучасними мірками, лише захищалися від посягань Ігоря), а взялася до обов’язків регента й почала правити руськими землями. Із цієї позиції мотиви Ольги, навіть ураховуючи її скандинавське виховання, де помста за вбитого чоловіка була справою честі, виглядають логічніше.

Далі автор веде мову про те, як древляни, “набравшись великої сміливості після вбивства государя свого Ігоря, послали до Ольги княгині двадцять знатних мужів у лодях, котрі намовляли її добром, а потім погрожуючи, що й попри бажання князю їхньому древлянському Низкині, убивці Ігоровому, жоною буде” [3]. Треба зазначити, що письменник переніс свідомість книжника XVII ст. на реалії далекого минулого, бо про “государів” на руських землях іще не йшлося; Ігор же був по суті вождем свого племені, яке гнітило слабших за себе древлян. Ігор не тільки не був богопомазаним монархом (бо ж і християнином

не був), а й династія Рюриковичів на київському престолі тільки-но зародилася; вони були чужинцями, а тому навряд чи древляни могли сприймати Ігоря як свого священного правителя. Вони, відповідно до західноєвропейських середньовічних реалій, перебували в нього у васальній залежності. Автор же “Синопису” виводить свою думку ледь не до “царевбивства”, яке, на переконання Церкви, прирікає винних на страшні кари й вічне прокляття. Щоправда, основна думка сюжетного повороту від цього анахронізму не змінюється, а саме: древляни знахабніли й вирішили, одруживши Ольгу з їхнім князем, привласнити її землі і стати на Русі головними, та ще й погрожували. Ольга тут виступає не як зачинщиця кривавої бійні жінок і дітей за смерть ненажерного здирника, а тільки як княгиня-мати, змушена негайно вдатися до рішучих заходів, щоб захистити себе, свого сина і владу на їхніх землях. Отже, виходить, що княгиня, попри зауваження автора, мстилася не так за свого чоловіка, як за нахабство древлян, котрі накинули оком на володіння її сина.

Першу помсту в “Синописі” описано досить лаконічно: немає хитрих загадок Ольги щодо човнів, як немає й показової наївності древлян – владарка просто наказала викопати глибоку яму, кинути туди гостей і засипати їх землею. Коротка ж вставка про те, що Ольга, “перехилившись над ровом, запитала сватів про здоров’я” [3] свідчить не про особливий задум автора, а лише про стислий виклад подій із “Повісті минулих літ”, у якій письменник XVII ст. вже не розумів тонкощів символічної поведінки язичниці Ольги, а тому вирішив передати головне, “другорядне” ж – випустити.

Відмінність середньовічного твору і “Синопису” простежується в чітко вираженому наголошуванні на жіночій статі Ольги. Руський книжник XI – XII ст., хай і монах, перебував у середовищі “вчорашніх язичників”, де закони й канони християнства ще не були ні достатньо вивчені, ні всотані у свідомість і буденне життя людей. Імовірно, за часів Ольги жінку не вважали також слабкою, немічною і другорядною особою, а надто, якщо ця жінка – княгиня. Сам автор “Повісті минулих літ”, перераховуючи в записі під 945 р. послів Ігоря до царгородського імператорського дому, згадує окремо посла від “Ольги-княгині” на ім’я Іскусев. Отже, її статус при київському дворі був майже на рівні з монаршим, що, власне, і зробило можливим прецедент її фактично одноосібного правління не тільки за малолітства Святослава, а й через багато років після цього. У “Повісті минулих літ” немає жодного натяку на те, що Ольга робить щось виняткове через її жіночу стать, бо, імовірно, тоді це вважалося нормою. Автор же “Синопису”, людина нового часу, яка писала свій твір через п’ять із половиною століть після “Повісті”, уже була переконаним послідовником християнства з його догмами про гріховність і меншовартісність жінки. Тому для нього князювання Ольги на київському престолі вбачалося справді явищем непересічним. Тим більше якщо ця жінка – удова.

Після розправи з першою делегацією древлянських послів Ольга, розуміючи підступні плани їхнього князя, вирішує перебрати ініціативу. Вона посіла до древлян сама, “з чолобиттям і подякою, що піклуються про її вдівство й сирітство” [3]. Ураховуючи час написання твору, ця фраза має неабияке значення. Удів і сиріт завжди вважали нещасними, але, імовірно, у часи язичництва жінку-вдову, а тим більше якщо вона правителька, не трактували як слабку особу, навпаки – жінки-скандинавки, дружини вікінгів, жорстоко мстилися за своїх чоловіків, що вже відкидає тезу про вбогість і немічність. Ольга була варяжкою, а отже, ні вона сама, ні її оточення не вважало її слабкою хоча б тому, що одразу передало їй керування князівством. Навіть у Старому Заповіті, у законах Мойсея, є положення про те, що удова, якщо береже свою

честь і честь свого чоловіка, залишаючись незаміжною впродовж кількох десятків років, набуває неабиякого соціального статусу, поваги й шани. Тому й у “Повісті” не наголошено на тому, що Ольга – удова. Тоді як на 1674 р., епоху формування власне української національної свідомості й традицій, поняття вдівства набуло кардинально протилежного значення: навіть у народних піснях відобразилося не шанобливе, а співчутливе ставлення до нещасної жінки, котра після смерті чоловіка нерідко “йде по світу”, і її часто-густо не рятують навіть діти, які влаштовують власне життя або вирушають на війну, залишивши вбогу матір животіти на самоті, утративши свого господаря. Отже, Ольга звертається до древлян не як жінка X ст., а як упосліджена вдова зі свідомістю XVII ст. із проханням милостиво захистити її. Але тут же додає: “Лишень пришліть задля мене, відповідно до мого сану, людей знатних ще більше, ніж перше”, – наголошуючи на тому, що вона не простолюдинка, а велика княгиня, яка має намір “стати жінкою князя їхнього, а їм – государинею” [3].

Утретє автор наголошує на тому, що Ольга – жінка, описуючи четверту помсту княгині древлянам, коли вона, вирушивши в похід на них, дрібні міста й села спалила, та коли підійшла до столиці їхньої, Іскоростеня, то люди зачинилися в ньому і їй довелося стояти в облозі цілий рік або ціле літо, що видається вірогіднішим. Та згодом Ольга вирішила вдатися до хитрощів (вочевидь, їх вигадали давніші літописці) з голубами й горобцями. Недалекоглядні ж древляни, “ні за що цю данину, як [придуману] жіночим розумом, сприйнявши, негайно її з великою старанністю виконали” [3]. Автор, можливо, намагаючись логічно пояснити неправдоподібний сюжет із “Повісті минулих літ”, натякає на те, що Ольга зіграла на самовпевненості древлян, які недооцінили її, жінку, і саме тому їй удалося обдурити їх, що також викриває свідомість православного монаха XVII ст., переконаного в тому, що жінка від природи дурніша за чоловіка або й зовсім позбавлена розуму. За логікою письменника, можна припустити, що, якби на місці Ольги був чоловік-воєначальник або князь, древляни запідозрили б підступ у цьому дивному проханні, але почувши його від жінки, вони вирішили, що боятися не варто, тому й потрапили на гачок.

Патріархальні традиції у творі виявляються також на часовому рівні. Автор здебільшого уникає конкретних дат або для того, щоб спростити своє писання, або – щоб уникнути несумісностей, як це сталося з датами в “Повісті минулих літ”. Він не називає року весілля Ольги й Ігоря, а також року народження Святослава, тому ми не знаємо, якого саме віку на момент смерті Ігоря були Ольга і їхній син. Натомість він називає роком убивства Ігоря древлянами не загальноприйнятий 945-й, а 950-й, продовживши його правління на 5 років. Коли ж Ольга 955 р. прийняла християнство, то автор із цього приводу пише, що “року від Сотворіння Світу 6463, а від Різдва Христового 955, Святослав Ігорович, внук Рюриків, отримавши повну владу від матері своєї Олени, по Хрещенні її, почав княжити в Києві над усіма російськими князівствами” [3], тобто виходить, що Ольга правила як регент не 15 років, як традиційно вважається, а лише 5 і Святослав на той час досяг уже достатнього віку для самостійного володарювання, хоча якщо згадати дату його народження в “Повісті” – 942 рік, то 955-го йому було б лише 13 років, тож навряд чи він сам міг здійснювати владу в такому юному віці. Водночас і свідчення “Повісті” про особисту участь князя в поході Ольги на древлян 945 р., і фраза в “Синописі” про те, що Ольга пішла із сином Святославом на древлян, “наставляючи і його на помсту за смерть батькову” [3], кажуть про те, що княжичеві на той момент не могло бути тільки 3 роки. Можливо, це вина переписувачів або сам автор поплутав дати, але якщо все правильно, то виникає враження, що він цілеспрямовано намагався “звузити” правління Ольги. Бо хоч би якою святою

її вважали на Русі, проте для книжника-монаха вона залишалася жінкою. Цікаво також те, що княгиня склала із себе повноваження регента одразу після хрещення. У “Повісті минулих” літ Ольга після приїзду із Царгорода перетворюється на більш пасивну порівняно з язичницьким періодом особу, яка виховує внуків і молиться за навернення свого сина й руського народу в нову віру. А жінка у християнстві, як уже було сказано, мала обмежені права, і їй не належало втручатися в державні справи. Проте, скоріше за все, Ольга стояла на чолі Київської Русі мало не до самої смерті хоча б тому, що Святослав проводив увесь час у походах і не міг керувати князівством, а внуки були ще малими. У “Синописі” також є натяк на це, коли автор пише, що “Великий князь Київський і вся Рóссії самодержець Світослав Ігорович, по смерті матері своєї великої княгині Олени, розділив княжіння свої Рóссійські між трьома синами своїми” [3], що вони керували уділами, бо “сам, не мігши, як войовничий муж, тихо жити, пішов, за царювання Василія і Костянтина, на землі грецькі війною” [3]. Автор опосередковано натякає на те, що саме Ольга, а не Святослав до смерті керувала великими землями Русі, і через те, коли її не стало, він роздав синам уділи, бо сам, як і раніше, не мав наміру сидіти в столиці й піклуватися про свої міста. Однак давні письменники намагалися узгодити історичні події зі власною свідомістю й тогочасними законами, тому в них Ользі-язичниці, зважаючи на її “темність”, було дозволено багато, але, охрестившись, вона смиренно відійшла від державних справ.

У “Синописі”, на відміну від “Повісті минулих літ”, Густинського літопису чи “Хроніки” Феодосія Софоновича, Ольга постає живою людиною, яка має особисті почуття. У розділі про третю помсту древлянам – “криваву тризну”, або “криваве весілля”, коли древляни вже напідпитку звернулися до княгині з відомими словами: “Мужа твого вбили, бо він не був милосердним до нас – не як государ з підданими, а немов вовк з вівцями управлявся” [3], Ольга у відповідь промовчала, “криючи в серці своєму жаль і лють” через їхнє зухвальство і критику її покійного чоловіка, а їхнього – за “Синописом” – “законного” государя. Автор зазначає, що “вимістивши за смерть свого мужа, мудра й хоробра княгиня Ольга приєднала до держави своєї всі міста древлянські, і повернулася до стольного свого граду Києва з великою радістю, з сином своїм Світославом”, тому в “жалості і люті” Ольги зображено її любов до чоловіка і глибоке його шанування, які не виправдовують учинок древлян тим, що Ігор їх гнітив. До того ж тут ідеться про двоякість почуттів: з одного боку, жіночий сум через утрату чоловіка й господаря, а з другого – лють і жадоба помсти тим, хто вкоротив йому віку. Ольга повернулася до Києва “з великою радістю”, бо ж праведна помста за смерть чоловіка стерла з її серця жаль за ним. Стислі й несміливі наголошення на почуттях княгині відрізняють твір XVII ст. від середньовічних, де людину не трактували як окрему особистість.

Приборкавши непокірних древлян, остаточно приєднавши їхні землі до Київської Русі, установивши мир і закріпивши спадкові права Святослава, Ольга йде на прогресивний крок: вона вирішує розширити межі впливу своєї держави, приєднавшись до більшості європейських монархій, які сповідували вже фактично панівну на той час релігію – християнство. Для цього вона, як услід за давніми джерелами повідомляє автор “Синопису”, “з великим багатством [і] з почтом вельможним кораблями вирушила до Цариграду, і, прийшовши з руським боярами і дворянами до кесаря Грецького, – згідно свідчень Стрийковського – Іоанна Земіски, а відповідно до літописання преподобного Нестора Печерського – Костянтина, Леонового сина, дала йому великі дари” [3]. Про те, що Ольга більше захищала володіння сина і свою владу, ніж мстилася древлянам, говорить і те, як вона повелася з

імператором Візантії. Історія з “Повісті минулих літ” про сватання царя до Ольги і її кмітливу відмову у версії “Синопису” містить один дрібний нюанс, який почасти додає логіки цьому сюжету, а також розвіює міф про красу й молодість Ольги на той момент. Коли імператор познайомився з нею, то “спонуканий же красою, славою і хоробрістю її, і величиною держав російських, каже до неї: “Достойна ти, Ольго, стати царицею Оленою, і на царстві Грецькому разом із нами в цьому нашому граді головному Цариграді жити” [3]. Акцент у цитованому уривку треба зробити на “величину держав російських”, на які в першу чергу спокусився монарх. Із “Повісті минулих літ”, або з “Густинського літопису”, або з редакції “Життя Ольги” XVII ст., зрозуміло, яку насправді мету мав заморський володар. Автори зрідка писали про це прямо, зазвичай вихваляючи тільки красу й мудрість Ольги, перед якими не встояв кесар. “Синопис” же не приховує честолюбних, ба навіть загарбницьких намірів монарха. В історії імперії династії змінювали одна одну часто, і дружина колишнього імператора могла одягти вінець на голову своєму наступному обранцеві в обхід власного сина від першого шлюбу, як це робила, наприклад, цариця Феофано, мати київської княгині Анни, дружини Володимира Святого. Вона змінювала правителів тричі, поки її саму не усунув від влади останній коханець, Іоанн Цимісхій, один із кандидатів у хрещені батьки Ольги. Сам Костянтин VII Багрянородний (а, зважаючи на хронологію і його власний твір “Про церемонії”, Ольгу хрестив таки він) був законним спадкоємцем престолу, але роками, на кшталт Ігоря, залишався під протекторатом тестя, батька імператриці Олени, Романа I Лакапина – колишнього воєначальника, який оголосив себе імператором. Тож якби сватання до Ольги й відбулося, то Святослав, нібито законний князь, навряд чи становив би проблему: як чоловік Ольги, імператор мав би повну владу на руських землях. Це невеличке доповнення в “Синописі”, можливо, покликане трохи згладити несумісність поважного віку княгині, а також подружній зв’язок самого імператора (хоча автор називає його вдівцем, очевидно, наслідуючи попередні джерела, наприклад, “Хроніку” Ф. Софоновича) із пропозицією стати царицею в Константинополі. Проте позаяк “Синопис” уникає дат, то читач не може знати, скільки саме Ользі на той момент було років, бо, наприклад, у її відповіді на шлюбну пропозицію древлянам за 5 років до того (згідно із “Синописом”) вона каже: “Мужа мого з мертвих воскресити не могу, а оскільки молода ємо, шлюб з князем вашим не відкидаю” [3], тобто письменник намагався зробити сюжет про сватання вірогіднішим, і якщо 950 р. Ольга називала себе “молодою”, то резонно припустити, що 955 р. її також іще могли взяти за дружину.

Хоч автор і возвеличує княгиню за прийняття християнства, проте він бажав увиразнити добродетель Ольги і як язичниці. Коли цар після хрещення нагадав неофітці про обіцянку вийти за нього заміж, то вона відповіла: “Як можеш мене, доньку свою хрещену, в жінки взяти? Бо не тільки в Законі Християнському, але й у поганському мерзенним є і неприпустимим – батьку доньку свою за жінку брати” [3]. Хоча, приміром, у давньому Єгипті шлюби між братами і сестрами, батьками і доньками відбувалися, однак патріотично налаштований письменник наголошує на тому, що на Русі навіть за багатобожжя такої мерзенності не творили.

“Повість минулих літ” – основне джерело “Синопису” – повідомляє, що після хрещення Ольга повернулася до Києва й лише молилася за заблудлу душу свого сина, але нічого не сказано про її широку місіонерську діяльність на теренах Русі. “Синопис” подає перелік її реформ із цього приводу: “Велика княгиня Ольга, перша во Святому Хрещенні, [пра]мати російська, повернувшись до Києва, багато російів до Христа навернула, і хрещенням святым, немов

сонцем, п'ятьму ідолослужіння прогнала, і потьмарених просвітила, і в Києві першу від себе церкву святого Николи на Осколдовій могилі поставила" [3], та тільки сина свого не могла до Христа повернути, бо він був воїном і боявся, що язичницьке військо перестане йому служити, якщо він охреститься чи й почне змушувати до цього інших. Із цих слів Святослава також легко можна зробити висновок, що його правління, як і правління династії, тоді ще було хитким у Києві, бо якби він насправді був тим "государем", яким його і його батька Ігоря називає письменник, то військо мало би смиренно підкорятися йому. Тут же виходить, що Святослав вважає себе майже рівним дружині, яку він поважає й побоюється.

Наступні згадки про Ольгу в "Синописі" загалом повторюють "Повість", "Густинський літопис" і "Хроніку" Феодосія Софоновича. Зокрема, у розділі "Про те, скільки росси до Володимира, аж до царювання його, хрестилися" [3], наслідуючи Густинський літопис, четвертим називає хрещення за часів княгині Ольги, яка "повернувшись похрещеною з Константинополя до Києва, багатьох в Росії хрестила" [3]. Однак тут же роль неофітки меркне перед звершенням Володимира, бо примусово насаджувати нову віру вже не належало до її повноважень. Тут автор, очевидно, захоплений новим героєм, князем Володимиром, пише, що "Ольга і сина свого Святослава повернути до Христової Віри не змогла" [3]. Тобто, імовірно, це місце треба розуміти в тому сенсі, що "навіть свого сина не змогла повернути до віри". Проте якби Ольга не прийняла християнство, не створила прецедент, не повернула певну кількість людей у нову віру, то Володимирові, очевидно, було б важче запровадити абсолютно чужу для його народу релігію.

"Синопис Київський" неодноразово піддавали критиці за його, на перший погляд, яскраво виражений промосковський характер. Аналіз редакцій цього твору вже сьогодні відкриє нові факти, які дають змогу поглянути на пам'ятку неупереджено. Однак політичні суперечності "Синопису" не заперечують його високої художньої цінності й оригінальності у вітчизняному письменстві. Бо це один з останніх творів нашої давньої літератури, у якому авторський погляд на середньовічну історію України дає підстави говорити про її незалежність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоус П. В. Історія української літератури XI–XVIII ст.: навчальний посібник. – Київ: ВЦ "Академія", 2009. – С. 274–282.
2. Білоус П. В. Літературна медієвістика: Вибрані студії: у 3-х томах. – Т. 1: Зародження української літератури: Монографія. – Житомир, 2011. – С. 191–201.
3. Жиленко І. В. Синопис Київський. Лаврський альманах / Ред. рада: В. М. Колпакова (відп. ред.) та ін. – Київ: ВІПОЛ, – Спецвип. 2: Синопис Київський. – 2002. – 194 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/synopsis/syn.htm>
4. Карпов А. Ю. Княгиня Ольга. – 2-е изд. – Москва: Молодая гвардия, 2012. – С. 15–25.
5. Мак-Робби А. Р. Непослушные принцессы. – Харьков: Книжный клуб "Клуб семейного досуга", 2014. – С. 29–33.
6. Ричка В. Княгиня Ольга. – Київ: Видавничий дім "Альтернативи", 2004. – 336 с.

Отримано 7 грудня 2017 р.

М. Куїв